

Този алегоричен сън, като отразява факти от живота (имало е такива случаи — екзекуцията в Садина и др.), доосмисля реалното събитие, осветлява го, развива го, като засилва революционните елементи. Характерно е, че авторът включва и себе си като участник. Погрома той възприема като лична съдба и заедно с народа вярва в бъдещата победа. Разказът е сравнително сполучлив и в художествено отношение. Неговият хумор, оригинални сатирични похвати и оптимизъм правят впечатление и днес.

Революционни настроения има и в много стихове. Такова е напр. стихотворението на Г. Бакалов „Ура! фабрики, земя, свобода!“ („Ден“, г. IV, кн. 6). Въстанието когато народът ще отхвърли „земните владици“, ще бъде като „гръм“, „плам“, „огън“. Този ден ще е последен за всички сити. Боят ще се води под червеното знаме, което въстаниците ще поръсат с кръвта си. За съжаление художественото осъществяване е много слабо. Революционният заряд в стихотворението на Яворов „Пред тъмнинния зид“ („Ден“, г. IV, кн. 9—10) е заложен в обикнатата образно-символна форма. Якият зид — това е буржоазното общество, обречено да рухне под тежестите на своите престъпления и от протеста на страдащите.

Тези революционни настроения и „навен“ са най-високото идейно равнище до което достигна литературата в социалистическите списания в нейния предпролетарски етап. Тогава работническата класа не се осъзнаваше като решаваща сила в преобразуването на обществото. Затова авторите се обръщат към целия народ, към всички трудещи се и угнетени. За този период това представлява проява на още неизбистрени идейни позиции на социалистическата литературна младеж. Революционната вяра и готовност в името на социалистическия идеал поставят литературата на списанията „Ден“ и „Дело“ в идейно отношение над критическия реализъм. Тази литература отрази най-високите обществени настроения, до които израстнаха народните маси в годините на събарянето на Стамболовата диктатура. Нещо повече, тя осмисли тези настроения с един идеал, за чието осъществяване още не бяха намерили условията, но издигането на който я правеше оръжие в борбата на най-прогресивните сили в нашата страна.

Крачка напред представлява стихотворението на Д. Полянов „Срутените кумири“. То заговоря на читателя не от името на интелигенцията, както почти всички произведения досега, а от името на работния народ и дори определено на работническата класа и апелира пак към работническото и към низините на народа. Това именно го прави първо пролетарско стихотворение, а неговия автор „пионер на пролетарската поезия“ у нас. С появяването на пролетарската поезия и на пролетарската проза във феилетоните на Георги Кирков социалистическата литература встъпи в истинския си път. Само осъзнаването историческата роля на работническата класа можеше да представлява изходна позиция за по-нататъшното ѝ правилно развитие. Без това несъмнено остават елементи на утопизъм и дребнобуржоазност.

Списанията „Ден“ и „Дело“ бяха органи на социалистическото движение у нас и служеха с цялото си съдържание на неговото дело. Художествената литература в тези списания съзнателно се стремеше да продължава революционните традиции в българската литература и се вдъхновяваше от идеите на социализма. Затова с голяма страстност тя изваждаше наяве противоречията, които раздираха обществото на ново освободена България, показваше невъзможността те да бъдат примирени, внушаваше неизбежната гибел на капитализма.

Литературните сътрудници на списанията „Ден“ и „Дело“ не можаха да дадат така пълна и богата картина на живота в нашата страна, както направиха някои други писатели-критически реалисти, но поради по-правилно идейно виждане те поставиха по нов начин някои въпроси и внесоха свои теми в литературата на критическия реализъм у нас. Особена тяхна заслуга е, че те посочиха в художествените си творби и

литературни опити онова ново, което се зараждаше в действителността, отразиха започналата се борба за социализъм. В стемежите им да нарисуват картината на бъдещото социалистическо общество и образа на социалиста се въплътиха мечтите на народната ни интелигенция и на трудещите се у нас за по-щастлив живот и това въплъщение съответствуваше на историческата перспектива.

Списанията „Ден“ и „Дело“ заедно с целият социалистически печат внесоха социализма в българската литература, сложиха начало на социалистическата литература в нашата страна. Те подготвиха появяването на пролетарската поезия и проза от първия етап на тяхното развитие, а стихотворението на Полянов „Срутените кумири“ постави началото на нашата пролетарска поезия. Художествената литература в „Ден“ и „Дело“ стана изходен момент на един процес, който доведе по-късно до оформяването на социалистическия реализъм. Тя би имала по-голямо значение, ако високото ѝ идейно съдържание бе свързано с едно истинско творческо художествено пресъздаване. Трябва да се подчертае, че тук именно, с малко изключение за някои творби, беше нейната главна слабост.

В онези години основната задача на партията беше пропагандата на социализма а нейното главно оръжие — печатът и словото. Стихотворенията и разказите в списанията „Ден“ и „Дело“ представляваха достъпна форма за възприемане идеите на новото учение от трудещите се. Те имаха читатели и слушатели.¹ Тази литература беше предназначена да отвоюва заедно с целия социалистически печат място за социалистическия идеал в съзнанието на българския народ. Въпреки всичките си слабости тя усърдно служи на тази велика цел.

ЕДНО СТИХОТВОРЕНИЕ НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ В БОТЕВИЯ ВЕСТНИК „ЗНАМЕ“

— Михаил Въгленов

Знае се, че един от първите (ако не и най-първият) читатели и съдници на Ботеви стихотворения е Петко Славейков. На него Ботев е изпратил тетрадка стихотворения, изгорели в Стара Загора заедно с много други ръкописи и книжа на Славейков, както свидетелствува син му Пенчо. В неговия вестник „Гайда“, г. III, бр. 19 от 15 април 1867 г., стр. 312 се явява първото обнародвано Ботево стихотворение „Майце си“. За него най-вероятно се отнасят думите на Славейков в „Македония“, бр. 33 от 13 юли 1868 г.: „Едного само познавам от младите наши момък с поетически способности. . .“

Но с отиването си в Букурещ Ботев повече не потърсва страниците на Славейкови издания. Застанал на други, социал-революционни позиции, той не може дори и снизходително да посреща някоя от поетическите изповеди на Славейков, който, работейки в Цариград под носа на турските власти, не е могъл във всичко да съпътствува заддунавските си събратя по перо. И той не е пощаден от Ботев в хумористично-сатиричното стихотворение „Защо не съм?“

¹ Така напр. във в. „Работнически другар“ (1894—95) броеве 10, 15, 18, 20 във в. „Социалист“ (1894) бр. 9 можем да прочетем, че на работнически вечеринки в различни градове на страната наред с творби на Ботев, Вазов, Ал. Константинов са изпълнявани с голям успех и произведения, публикувани в списанията „Ден“ и „Дело“, като „Молепсаний“, „Единият и другият“, „Търговска честност“, „Ура! Фабрики! Земя! Свобода!“, „Лудий“, „В дъбравата“ и др. Много от тези работи Г. Бакалов помества в сборниците си „Лъчите на поезията“ — 1901 г. и „Към свобода“ — 1902 г.

Но като следи дейността на Славейков, Ботев не се води от преднамерено изработено отношение към него. И във фейлетони в редактираните от Каравелов вестници „Свобода“ и „Независимост“, и в Ботевия вестник „Знаме“ неведнъж се критикува Славейков или редактирано от него списание и вестник, като например „Македония“, „Читалище“. Той е съден от двамата революционери, че приема да печата бледи беззначителни стихотворения или пък за политическите му статии и компромисно отношение по въпроси от политически характер. Знаем как остро е парнал Ботев Славейкова във фейлетона си „Политическа зима“. А и в „Знаме“ от 2 март 1875 г., бр. 10 не го отминава, когато ще трябва да критикува компромисите му с турската власт. Навред обаче, където Славейков е прицел на острата Ботева или Каравелова критика, това не се прави към лицето Славейков, а към делата, които са били в разрез с революционните разбирания на Ботев и Каравелов. Затова четем и искрени признания като следните: „Ние твърде обичаме г. Славейкова“, но и „... ние никога няма да похвалиме неговата статия „Съединението на източните народи“ (гл. „Македония“, бр. 49). Не можеме из любов към г. Славейкова да се потурчиме или да се поциганиме, защото и любовта има свои граници“ (вж. фейлетонът под заглавие „Знаеш ли ти кои сме“ в „Свобода“, г. II, бр. 26 от 10. XII.1871 г.).

И в много още фейлетони особено с това общо заглавие „Знаеш ли ти кои сме“, и в бележки в „Независимост“ ще бъде засегнато името и делото на Славейков. В тях ще четем за всяко предприето от Славейков издаване на вестник, списание или негов труд, съобщение за арестуването му през 1874 г. Но това не е възпирало острите критики на революционерите срещу линията на просветителите и на Петко Славейков, когато те не са я одобрявали. Тези отношения са поучителен пример за всяко време как може да се поддържат топли чувства и симпатии към едно лице и неговата патриотична дейност, но и как трябва да се осъждат ония негови прояви, които не служат на голямото дело — освобождението на народа.

Знае се, че Петко Славейков не само че не се е сърдел на революционерите отвъд Дунава, но че те са спомогнали да се поддържа и разпалва у него огъня в любовното му дело.

В тези отношения между Ботев и Каравелов, от една страна, и Петко Славейков, от друга, които са резултат на дейност, насочена към една цел — народното добро, осъществявана с различни методи, са били неизбежни противопоставянията, които тук нямаме за цел да разглеждаме. Казахме, че те не са оставяли незасегнат и неповлиян Петко Славейков, който и в поезията е трябвало да подлага на преценка своите заслуги и ограничените си от външни обстоятелства възможности да се нареди и той при ония, които работят извън пределите на Турската империя, или поне по-свободно да изяви онова, което лежи и в неговото сърце и което е възпрепятствуван да изповядва от Цариград.

Такъв той ни се открива в стихотворението, за което ще стане дума по-надолу и което е несъмнено негово.

Още от самото начало до спирането му, в „Знаме“ Ботев не помества свои стихотворения. Той е престанал да пише вече поезия. Публицистиката го е погълнала напълно. Вече по-уталожено и идейно още по-задълбочено той служи с фейлетоните и бележките си на националноосвободителното дело. И като че немарни много за няколкото (3—4) стихотворения от други автори, които са помествани във вестника му. Те са от безименни автори (неподписани), доста слаби като поезия, с бледо изразени идеи за сдружаване и борба срещу поробителите; в тях авторите им са се силили да подражават неговите или Чинтулови стихове. И само в едно — най-дългото, поместено в „Знаме“, бр. 17 от 23 май 1875 г., стр. 2 също без заглавие, проличава известна оригиналност.

„Денят не убивай,
денят не губи,
синко, прилежавай,
труди се, учи!

Времето е злато,
времето й пари;
но то е крилато,
добро го пази.

Празно не минавай
ни час, нито ден:
без работа минат,
е изгубен ден.

Работи, труди се:
трудът е имот;
слабите подкрепяй
с помощ, със съвет.

Общото обичай
то е твой имот:
добро ще проминеш
сред добър народ.

Дор народа й болен
как ще бъдеш здрав?
Сред народ поробен,
кажи кой е прав?

Общото обичай
общото пази,
от него очаквай
чест и добрини.

Общо не изядай
чуждо не граби:
общият изедник
чакат го злини.

Да не мъчиш биеш
никого в'тоз свят:
брата си кат биеш,
то себе си бийш.

Утре ще по-силен
да смаже и теб,
правото да пазиш
на всеки човек.

Хората са равни,
всякога помни;
те трябва да имат
равни правдини.“

Тъй ме татко учи,
кат бях още млад,
и аз го послушах —
не станах богат! . . .

Всичкото си дадох
за общо добро,
жертвувах, помагах
дор имах със що.

1) Стихотворението [е предадено с днешен, правопис, но е запазена пунктуацията на автора.

Борих се със злото,
падах и ставах,
и от нищо мене
не ме беше страх.

Сега съм останал
сетне сиромаш;
азе, братя, дадох
всичко, що имах.

Смейте се над мене,
бягайте от мен,
като че съм чулав,
бесен и без ум.

Но ще дойде скоро
праведният час,
че тогаз ще видим
кой е прав от нас.

Ще да видим ние
сред тоя народ
кой е бил от назе
човек, а не скот.

Чие е това стихотворение? По-горе предриших въпроса за авторството му, като го приех безусловно, че е от Петко Славейков. Кои са доводите за това?

Досега не е издирен авторът му. То се посочва като стихотворение от неизвестен поет (вж. Маньо Стоянов. Българска възрожденска книжнина, т. II, София 1959, стр. 780).

Стихотворението, поне доколкото ми е известно, вече не е препечатвано никъде. Няма ръкописът му и в архива на Петко Славейков. Той навярно е изгорял заедно с други ръкописи при опожаряването на Стара Загора. Но поетът е могъл по-късно да го препише от вестник „Знаме“, както е преписал много други свои стихотворения, на които е загубил оригинала. Съдържанието му обаче, неговата интимност, изповедта му навярно са възпрели Славейков да стори това. По-малко вероятно е, че до смъртта си той не е имал на ръка вестник „Знаме“. А е възстановявал свои стихотворения дори и когато не ги е имал напечатани. Той се е мъчел да си ги припомни или са му помагали в това негови ученици и другари, които са знаели наизуст по нещо от тях. Така е било възстановено в тоя вид, в който го четем днес, стихотворението „Към дружината“.

Но Славейков не е заличил в паметта си стихотворението в „Знаме“. Било по памет, било като е имал вестника на ръка, той е възпроизвел първите две строфи и тях е използвал в свои читанки и сборки със стихотворения за деца. А в тези си издания той е помествал само свои стихотворения и това е първо доказателство, че стихотворението е негово. И второ, още по-сигурно доказателство е запазеният в музея „Петко и Пенчо Славейкови“ ръкопис на двете строфи в една от тетрадките със стихотворения на Петко Славейков. В стиховете са правени в различно време някои поправки. В това стихотворение славейковски е и езикът, стилът и стихът, познат и от други стихотворения, които е оставил поетът. Само правописът на някои форми в стихотворението в „Знаме“ не е на Славейков, а е според Каравеловата правописна традиция, възприета и следвана и от Ботев.

За пръв път след обнародването във вестник „Знаме“ Славейков използва двете първи строфи в „Читанка за второ отделение“. Пловдив 1883, стр. 58, като е внесъл промени в третите и четвъртите стихове. Двете строфи са получили следния вид:

Денят не убивай,
денят не губи.
Стягай се, учи се
и трудът люби.

Времето е злато,
времето е пари,
но е и крилато,
ако мож го спри.

По-късно той отново преправя стиховете в двете строфи, като прави от тях две отделни стихотворения с по една строфа и с различни заглавия. В тетрадката, пазена в музея, на корицата на която е отбелязана дата 1887 г., между другите стихотворения, които носят различни дати (1854, 1865, 1868 и пр.) и които са готвени за печат, се намират и тези две строфи, но под тях не е поставена дата (Архива на поета, п. 5, т. 3, л. 3). След заглавие „Време“ се редуват стиховете: „Времето е злато“ (I стих), „Времето ѝ пари“ (II стих), но задраскан и над него написан друг — „Мож да го береш“. Но и той не се харесал на поета и отстрана той го е пре- правил „Мож да си береш“. Трети стих е „Знай че то е (под него: „то е“) кри- лато“, а отстрана: „но е и крилато“. Под този стих, в който също се чувствава двоумение кое да се остави, в скоби стои стихът „с' труд го печели“, но той е зачеркнат. Четвърти стих е „бяга щом се спреш“, а под него друг — „ценността му спри“ е зачеркнат. Според тези редакции стихотворението би добило следния вид:

I редакция (всички стихове освен първият са задраскани):

Времето е злато
времето ѝ пари
знай че то
 то е крилато, но е и крилато
(ценността му спри).

II редакция (незачеркнатите стихове):

Времето е злато
мож да го береш, мож да си береш
знай че то
 то е крилато, но е и крилато
бяга щом се спреш.

Под тези стихове следва заглавие „Ден и час“ и под него следното четири- стишие:

Денят не убивай
часът не губи
стягай се, учи се
и трудът люби.

Вижда се, че тук стиховете са като в читанката от 1883 г., като само във II стих „денят“ е заменено с „часът“.

С тези редакции в сборката стихотворения за деца — „Дребни стихотворения за децата от отделенията“ от П. Р. Славейков. Пловдив, 1888 стр. 3 се явяват след- ните две стихотворения:

Ден и час

Денят не убивай,
часът не губи;
стягай, се учи се,
и трудът люби.

Времето

Времето е чисто злато,
можеш да си набереш;
но помни, че е крилато,
хвърка, бяга, щом се спреш.

И тук Славейков е бил недоволен от големите преправки, които е направил на II-та строфа от стихотворението в „Знаме“, и го е прекроил в тази последна редакция, в която сега обикновено се печата при издаване на съчиненията му (Вж. Избрани произведения, София, 1954, стр. 300).

В читанката за II отделение от 1883 г. той е обединил двете строфи в едно стихотворение и заедно с друго, в което сочи примера на пчелицата като образец за труд и ред им поставя заглавие „Труд и ред“. Това заглавие „Труд и ред“ пък е поставено над четиристишие в „Кратка четанка“ (след буквара), Цариград 1869, стр. 25, в което подтиква към труд и ред. Всички тези стихотворения са в идейна близост с първите строфи на стихотворението в „Знаме“. И по тон и по изпълнение те са в кръга на детската литература. Като използва дидактическата им стойност, Славейков ги е възкрасил в сборките и читанките за деца.

Но въпреки направените промени в първите две строфи на стихотворението, те според текста в „Знаме“ са използвани дълги години. С тези две строфи, в които се заменя обикновено „синко“ (в III стих, I строфа) с „дете“ или „момче“, и „добро“ (IV ст., II стр.) с „добре“ и с пригодена мелодия за тях, учителите дори до 20-те години на този век чрез тях възпитават учениците си в труд и прилежание. Ония, които са били в начално училище преди петдесетина години, и до днес знаят наизуст или като песен тези стихове според редакцията в „Знаме“.

В цялото стихотворение в „Знаме“ Славейков не е могъл да отбегне началния тон, който е взел, когато е искал да предаде простата мъдрост на бащините съвети, в които се крият патриархалните добродетели и традиционни разбирания за хрисимия човек, за християнската обич и безропотния труд и констатациите за ограничени възможности за обществени прояви сред „болен, поробен народ“, а и кротките поучения за социално равенство. С наивитет и откровеност, с добродушието на оня, който дори не може да се сърди на укори и присмехи, поетът обяснява причините за положението, в което е изпаднал. Но онова, което бащата е дал като възпитание, се е засилило от всеотдайната преданост на учителя и народния служител, който заявява, че без да отстъпи пред всяко изпитание, е оставал винаги верен на дълга си:

Всичкото си дадох
за общото добро;
жертвувах, помагах
дор имах със що.

Борих се със злото,
падах и ставах,
и от нищо мене
не ме беше страх.

Сега съм останал
сетен сиромах;
азе, братя, дадох
всичко, що имах.

Не са ли тези стихове перифраза на стихотворението „Народен“, за което Пенчо Славейков мисли, че то е написано в 1875 г., или пък в „Народен“ не се ли перифразират с по други стилини средства едни и същи мисли и бихме могли да предполагаме, че това стихотворение се е явило след печатаното в „Знаме“? А тъкмо в това време, след излизането му от затвора, Славейков е изпитвал и най-големи материални затруднения. Но той показва голяма нравствена сила да ги понесе и да преодолее всичките струпали му се изпитания.